

# הרבנות הראשית ותכנית החלוקה של שנת 1937

שולמית אליאש

דו"ח ועדת פיל, הוועדה המלכותית שבדקה את בעיית ארץ-ישראל, נתפרסם בכ"ח בתמוז תרצ"ז (7.7.1937). הוועדה הציעה לפתור את הבעיה על-ידי חלוקת הארץ לשלושה אזורים: אזור המדינה היהודית העצמאית, אזור המדינה הערבית העצמאית ואזור בריטי מנדאטורי. עם פרסום הדו"ח הודיעה ממשלת בריטניה על החלטתה העקרונית לאמץ את תכנית החלוקה, והיא הביאה אותה לדיון בפרלמנט בי"ב ובי"ג באב (20-21.7.1937).

כאשר אישרה הממשלה הבריטית את תכנית החלוקה של ועדת פיל הוטחו כלפיה דברי ביקורת קשים בשני בתי-הפרלמנט, אולם הרוב אישר את ההצעה ומילא את ידה של הממשלה להביא את התכנית בפני מוסדות חבר-הלאומים.<sup>1</sup> המלצת הוועדה המלכותית להקים מדינה יהודית בחלק מארץ-ישראל עוררה פולמוס חריף בציבור היהודי בארץ ובתפוצות ופתחה את אחד הפרקים המסעירים בתולדות היישוב. הרבנות הראשית, למרות היותה מוסד דתי על-פי סמכויותיה החוקיות, לא הצטמצמה בתקופת המנדאט בענייני דת ורוח. היא פעלה גם בזירה המדינית ונטלה חלק בפתרון הבעיות המדיניות החמורות שהיישוב היהודי התמודד עמן. בעמודים הבאים נתאר את תגובותיה של הרבנות הראשית על תכנית החלוקה ונעמוד על הגורמים שהגבילו את מעורבותה בפרשה זו.<sup>2</sup>

כבר בתמוז תרצ"ז (יוני 1937), לנוכח שמועות כי באמתחתה של הוועדה המלכותית נתונה תכנית לחלוקת ארץ-ישראל, התייצבה הרבנות הראשית בצד שוללי התכנית. משהוקם, ביזמת 'המזרחי', ועד מכין לשם ייסוד תנועה למען עם ישראל וארצו השלמה, היה הרב יצחק הלוי הרצוג, הרב הראשי האשכנזי של ארץ-ישראל,<sup>3</sup> בין חבריו. כביתו אף נתכנסו למטרה זו, כי"א בתמוז (20 ביוני), אישים ממפלגות שונות<sup>4</sup> וחברו כרוז מחאה נגד חלוקה כלשהי של ארץ-ישראל, בתוקף זכותו הנצחית של עם ישראל על מולדתו בגבולותיה ההיסטוריים:<sup>5</sup> על הכרוז, שפורסם בעיתונות באותו חודש, היו חתומים רבים מראשי הציבור, בהם הרבנים הראשיים הרצוג ומאיר<sup>6</sup> ורבניה הראשיים

1 ראה: נ' קצבורג, מחלוקה לספר הלבן, ירושלים תשל"ז, עמ' 31-32, 113-116.

2 פולמוס החלוקה נחקר לראשונה בידי כותבת שורות אלה במחקרה 'הפולמוס ביישוב היהודי בארץ-ישראל על תכנית החלוקה (דו"ח פיל, יולי 1937)', עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשל"א. לאחרונה יצא לאור ספרו של ש' דותן 'פולמוס החלוקה בתקופת המנדאט', ירושלים תש"ם.

3 בשנים 1936-1959.

4 ראה מכתבו של הרב הרצוג לבן-צבי מט' בתמוז תרצ"ז (18.6.1937): ארכיון ציוני מרכזי (להלן אצ"מ), J1/7628.

5 ראה הכרוז: 'נתיבה', ט"ז בתמוז תרצ"ז (25.6.1937).

6 הרב יעקב מאיר כיהן, להלכה כרב ראשי ספרדי עד לפטירתו ב-1939, אולם למעשה חדל מפעילותו בראשית שנות השלושים בגלל חוליו וגילו הגבוה. הוא ייצג את הרבנות הראשית באופן טקסי.

של קהילת תל-אביב-יפו, משה אביגדור עמיאל ובן-ציון מאיר חי עוזיאל. את מסע ההחתמה ניהל דניאל סירקיס, מפעילי 'המזרחי', חבר ועד קהילת תל-אביב-יפו ומתנגד חריף לחלוקה.<sup>7</sup> הכרוז נתקל בלחץ מצד הוועד הלאומי, שנהג לפקח על צעדי הרבנות הראשית והתנגד להתערבותה בעניינים פוליטיים.<sup>8</sup> הרב הרצוג, שזוה מקרוב הגיע ארצה ואך החל לכהן כרב ראשי,<sup>9</sup> לא עמד בלחץ זה. למחרת פירסום הכרוז הודיע, יחד עם הרב מאיר, על הסתייגות ממנו. העובדה שהכרוז נתפרסם קודם שנודעו בציבור מסקנות הוועדה לאשורן אולי הקלה על הרב להסתייג ממנו; עם זאת אין ספק, שחוסר נסיונו ואי-הכרותו עם מערכת כוחות ההנהגה ביישוב הם שגררוהו למעשה זה, שפגע בכבודה של הרבנות הראשית והכליט את תלותה בוועד הלאומי. אולם בזאת לא נסתם הגולל על פעילותה של הרבנות הראשית בעניין תכנית החלוקה. הרב הרצוג גרס, כי הרבנות הראשית צריכה להיות מעורה בכל תחומי החיים, וכי עליה להשמיע את קולה ולא להידחק הצדה בעניין כה מכריע בשאלת עתידה של ארץ-ישראל.<sup>10</sup> לכן כינס בד' באב תרצ"ז (12.7.1937) אספה בהשתתפות חברי מועצת הרבנות הראשית, הרב עוזיאל, וכן מנהיגי 'המזרחי', הרבנים יהודה ליב פישמן, משה אוסטרובסקי, זאב גולד ומאיר ברלין<sup>11</sup> (כביטוי לזיקתה המיוחדת של הרבנות הראשית למפלגה זו). באספה נוסחה הכרזת מחאה מטעם הרבנות הראשית נגד הצעות הוועדה המלכותית. הוחלט לשלוח את הכרזת המחאה למשרד-המושבות וכן לפרסם אותה בציבור. היתה זו הצעתו של הרב עוזיאל, שהיה פעיל ברבנות הראשית מאז ייסודה ובקיא ורגיל בנושאים מדיניים, והיא תוקנה בידי יתר המשתתפים ובעיקר בידי נציגי 'המזרחי'. המחאה נסבה על שלושה עניינים:

- (א) על הפגיעה בגבולות הארץ שהבטיח ה' לאבות האומה ולנביאיה והחנקת המדינה בתחומים שלא ניתן להתקיים בהם, והם צרים מהכיל את המוני העם הנדרפים.
- (ב) הפתרון הארצי שהציעה הוועדה המלכותית למקרה שהחלוקה לא תבוצע, והמנדאט יימשך:<sup>12</sup> הגבלה זמנית של העלייה על-פי קריטריונים מדיניים. הגבלה זו תוארה בגרימת מיתת חנק ליישוב ומפח נפש להמוני ישראל בגולה, המשוועים לעלייה.
- (ג) הוצאת ירושלים מהמדינה היהודית.<sup>13</sup> זו תוארה כמכה אנושה ליהדות כולה, האמונה על השבועה 'אם אשכתך ירושלים תשכח ימיני' (תה' קלז ה). ניסוח זה הולם את ירושלים העתיקה ועם זאת עשוי לכלול גם את ירושלים החדשה. ירושלים העתיקה לא פורשה

7 ראה מאמריו נגד חלוקת הארץ, שנתפרסמו בעיתונות ולוקטו בספרו: בקומה זקופה — קובץ מאמרים על בעיות השעה והזמן תרצ"א-תשי"ז, ירושלים תשי"ז, עמ' 109-139; ראה גם פנייתו למרכז מפא"י ב"א בתמוז תרצ"ז (1937.6.20), בשם המרכז העולמי של 'המזרחי' בצירוף הכרוז ושמות החתומים עליו: ישיבת מרכז מפא"י 20-21.6.1937, ארכיון מפלגת העבודה, 23/37 חטיבה 2.

8 לפי דברי א' קצנלסון בישיבת מרכז מפא"י ב-21.6.1937, אמרה הנהלת הוועד הלאומי לרבנים, שאין זה עסקם לטפל בעניינים פוליטיים ושאתור להם לפרסם כרוזים כאלה, והם הבטיחו לכטל את חתימותיהם, ראה פרוטוקול הישיבה: ארכיון מפלגת העבודה, 23/37 חטיבה 2; 'נתיבה', כ"ו בתמוז תרצ"ז (5.7.1937).

9 הרב הרצוג נבחר לרב ראשי לארץ-ישראל ב-1.12.1936, אך החל לכהן בפועל רק לאחר עלייתו ארצה מדבלין, ב-3.5.1937.

10 ראה דבריו בישיבת הרבנות הראשית, ארכיון הרבנות הראשית (להלן אר"ר), ג' באב תרצ"ז.

11 ראה פרוטוקול האספה: אר"ר, ד' באב תרצ"ז (12.7.1937).

12 הוועדה המלכותית קבעה מקסימום של 12,000 עולים לשנה ל-5 שנים, מספר הניתן לשינוי בהתאם ליכולת הקליטה הכלכלית של הארץ. ראה: הרצאת הוועדה המלכותית לפלשתינה (א"י), מסמך פלאמנטארי 5479 (להלן דו"ח פיל), עמ' 211.

13 דו"ח פיל כלל את ירושלים באזור הבריטי המנדאטורי, ראה: דו"ח פיל, עמ' 278.

# הרבנים, ראשי המפלגות ויו"ר המועצות העירוניות

## נגד כל הצעת חלוקה שהיא

עם ישראל לא ויותר אף פעם ולא יותר גם כעת  
אף על שעל אחד מאדמת א"י

קבלנו לפרסום את ההצהרה הבאה:  
אנו מצהירים בזה את עמדתנו המוצקה והמוחלטת נגד כל הצעה שיש בה  
מטום צמצום גבולות ארץ ישראל או חלוקתה באיזו צורה שהיא.  
עם ישראל לא יתר במשך כל אלפי שנות גלותו על זכותו בארץ האבות  
ולא יותר גם כעת אף על שעל אחד מאדמת ארץ ישראל.  
אנו מכריזים בכל תוקף על זכותה הנצחית המלאה והשלמה של האומה על  
מולדתה בגבולותיה ההיסטוריים ואנו שוללים בהחלט כל נסיון של הסכמה לחי-  
לוקת הארץ או הצעות אחרות הפוגעות בזכותנו זאת.

יצחק אייזיק הלוי הרצוג, רב ראשי ארץ ישראל;  
יעקב מאיר, ראשון לציון וראש הרבנים לארץ ישראל.  
משה אביגדור צמיראל, רב ראשי לקהלת יפו ות"א;  
בדציון מאיר חי עזריאל, רב ראשי לקהלת יפו ות"א;  
יעקב יהודה הלוי הופמן, רב ואב"ד בפרנקפורט ע"מ;  
המרכז העולמי להסתדרות המזרחי;  
הרב זאב גולד, משה שפירא, הרב נייפלד.  
מרכז ברית הציונים הכלליים:

יהושע סופרסקי, ד"ר חיים בוגרצוב, פ. ברנשטיין;  
הועד הפועל העולמי להסתדרות הפועל המזרחי;  
ש. ז. שרגאי, ד. גשני, עזריאל גרינברג.  
הועד הפועל העולמי למפלגת המדינה העברית;  
ד"ר ת. רוזנבלום;

הסתדרות היהודים הספרדים ת"א ויפו;  
מ. ד. פיגוסה, נשיא.

מרכז התאחדות התימנים בא"י.

ז. גלוסקא, ירד.

ישראל רוקת, ראש עיריית תל אביב;

דניאל סירקיס, ראש קהלת תל-אביב ויפו;

דניאל אוסטר, סגן ראש עיריית ירושלים;

שלמה שטמפר, ראש מועצת פתח תקוה;

יהודה גורודיסקי, ראש מועצת רחובות;

שלמה מאירסון, ראש מועצת חדרה;

אליהו אוסטשינסקי, ראש מועצת כפר סבא;

אברהם קרינצ'י, ראש מועצת רמת-גן;

ה. פרבשטיין, סגן נשיא הועד הפועל הציוני;

הרב משה אוסטריבסקי, חבר הנהלת הועד הלאומי;

ד. צ. סנקס, חבר עיריית תל-אביב;

ד"ר מקס בודנהיימר;

פרופ. ד"ר יוסף קלוזנר;

ד"ר חיים יסקי, מנהל ביה"ח "הדסה" בירושלים;

מרדכי בספי, קונסול לטביה, ירושלים.

כרוז-מחאה נגד חלוקה כלשהי של ארץ-ישראל שפורסם בעיתונות בתמוז תרצ"ז (יוני 1937)

בהכרזה בגלל החשש מהתנגדות הוואתיקאן, ואילו ירושלים החדשה שכלפיה אין לדתות אחרות תביעות, לא צויינה במפורש, כדי שלא ייווצר רושם של התעלמות מירושלים העתיקה.<sup>14</sup>

הצעת הרבנות הראשית הועברה לוועד הלאומי לביקורת. דומה כי לא רק הרב אוסטרובסקי, נציג 'המזרחי' בהנהלת הוועד הלאומי, גרס התייעצות עם המוסדות הפוליטיים;<sup>15</sup> גם חברי הרבנות הראשית השלימו עם העובדה, שבשאלות פוליטיות מכריעות אין הרבנות הראשית יכולה לפעול באורח עצמאי: היא כפופה למוסדות הלאומיים, שהיא תלויה בהם בעיקר מבחינה כלכלית. הנהלת הוועד הלאומי שללה את פרסום ההכרזה. שוב בלם אפוא הוועד הלאומי את תגובתה של הרבנות הראשית על תכנית החלוקה; אך הפעם לא נעשה הדבר רק מתוך המגמה להצר את צעדיה הפוליטיים של הרבנות. מתברר שהוועד הלאומי עצמו לא פירסם גילוי-דעת מטעמו בשאלת החלוקה, וזאת מפני שמועד כינוסו של הקונגרס הציוני ה'כ' התקרב. (הקונגרס התכנס בציריך בימים כ"ו באב — ט' אלול תרצ"ז / 16-3 באוגוסט 1937.) מן הקונגרס אמור היה לצאת דברה המוסמך של התנועה הציונית בשאלה מכרעת זו.

בעניין ההמתנה לדבר הקונגרס לא שררה בוועד הלאומי תמימות-דעים. הוועד הלאומי היה בין המוסדות הבודדים שנמנעו מתגובה פומבית על תכנית החלוקה, בעוד שהנהלת הסוכנות, מפלגות וארגונים ציוניים אחרים פרסמו גילוי-דעת שהסתייגו מהתכנית או שללו אותה.<sup>16</sup> אף לפרסום גילוי-דעת מטעם הנהלת הסוכנות קדמו חילוקי-דעות. בן-גוריון לא ראה הכרח בדבר, הואיל והקונגרס עמד להכריע בעניין, אולם נתקבלה דעת שרת (אז שרתוק), כי הסוכנות, כנציגתם הפוליטית של היישוב והעם היהודי, אינה יכולה להימנע מתגובה מיידית.<sup>17</sup>

שתיקתו של הוועד הלאומי היתה ביטוי לבכורתה של הנהלת הסוכנות בזירה הפוליטית: התחום הפוליטי נחשב למונופולין של הנהלת הסוכנות, והוועד הלאומי הכיר בכך למעשה. הדבר מסכיב את רגישותו לפעילות פוליטית מצד הרבנות הראשית: אם הוא — הגוף הממונה על ענייני החילוניים של היישוב — נמנע מפרסום כרוז, אין תמה שאסר זאת על הרבנות הראשית — המוסד הדתי, שהעיסוק בעניינים פוליטיים נחשב לחריגה מסמכויותיו. ביטא זאת ד"ר אברהם קצנלסון, חבר הנהלת הוועד הלאומי מטעם מפא"י: 'זוהי פוליטיזציה של הרבנות... אם הוועד הלאומי מתאפק, גם הרבנות צריכה להתאפק... מה יגיד משרד-המושבות? האם מדינה עברית נוגעת רק לרבנות?'<sup>18</sup>

קצנלסון אמנם התנגד להכרזת הרבנות הראשית במתכונתה המקורית הכוללת, אולם גרס כי יש להרשות לה לפנות למשרד המושבות בעניין ירושלים,<sup>19</sup> וזאת, כפי שהציגה הרבנות הראשית את

14 ראה דברי הרבנים אוסטרובסקי ופישמן באספת הרבנות הראשית: אר"ר, ד' באב תרצ"ז.

15 ראה דבריו באספת הרבנות הראשית: אר"ר, ג' באב תרצ"ז.

16 ראה, דרך משל, גילוי-דעת הנהלת הסוכנות: 'הארץ', כ"ט בתמוז תרצ"ז (8.7.1937); גילוי-דעת מפא"י: 'דבר', ה' באב תרצ"ז (13.7.1937); קריאת בית"ר לנוער העברי הלאומי: 'הירדן', ט"ו באב תרצ"ז (23.7.1937).

17 מ' שרת, יומן מדיני 1937, תל-אביב 1971, עמ' 240.

18 דבריו בישיבת הנהלת הוועד הלאומי ב-14.7.1937. אצ"מ, J1/7249. השווה דברי שרתוק חודשים מספר אחר-כך, בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם ב-3.11.1937: שרתוק התייחס לרצונו של הרב הרצוג לפרסם כרוז הקובע עמדה בשאלה השנויה במחלוקת, כטרם פסקו המוסדות המוסמכים. הוא הצדיק לחלוטין את התנגדות הוועד הלאומי: לדבריו, אין טעם להכניס את הרבנות הראשית למחלוקת פוליטית. ראה: אצ"מ, SS/306.

19 דבריו בישיבת הנהלת הוועד הלאומי ב-14.7.1937. אצ"מ, J1/7249.

ירושלים, היינו מן הבחינה הדתית גרידא. לעומתו טען אליהו ברלין, כי יש להרשות לרבנות הראשית לפנות לשר-המושבות גם בעניין הגבולות, שהרי ההתנגדות לקיצוצם נובעת גם מנימוקים דתיים; לא כן שאלת העלייה, שהיא עניין פוליטי, המסור לסוכנות ולוועד הלאומי בלבד, ויש לאסור על הרבנות להתערב בו.<sup>20</sup> אין זה מן הנמנע, כי הבדלי הגישות בין קצנלסון לברלין אל הכרזת הרבנות הראשית נבעו מההבדלים שבין עמדותיהם בשאלת החלוקה עצמה: ברלין השתייך למחנה שוללי החלוקה, ואילו קצנלסון נמנה עם מחייביה.

הנהלת הוועד הלאומי החליטה לאסור את פרסומה של הכרזת הרבנות הראשית בציבור, אולם הסכימה לשיגור פנייתה למשרד-המושבות, ובה מחאה רק בעניין קיצוץ הגבולות ובעניין ירושלים.<sup>21</sup> בעקבות החלטה זו הושמטו מהכרזת הרבנות הראשית חלקים, והיא הועברה, בנוסחה המקוצצת, לשר-המושבות אורמסקי גור.<sup>22</sup>

הרבנות הראשית קיבלה עליה את הדין. הרב עזיאל, שלא ידע על החלטת הוועד הלאומי, הביע בו' כאב (14 ביולי) פליאה על אי-פרסום הכרזת הרבנות הראשית בעיתונות. הוא ביקש לזרז את פרסומה, משום שלדבריו, אין זה לכבודה של הרבנות הראשית, שיאמרו כי שתקה לעת זו.<sup>23</sup> מטעם הרבנות הראשית נמסר לו על בקשת הוועד הלאומי שלא לפרסם את ההכרזה ושלא להודיע כלל על שיגורה לשר-המושבות.<sup>24</sup>

שוב התגלתה אפוא תלותה של הרבנות הראשית במוסדות הלאומיים בתחום הפוליטי. הרב הרצוג המתון ורך המזג, שלא היה עדיין ותיק בכהונתו, לא היה מסוגל לצמצם את התלות הזאת, אף-על-פי שהרגיש, כמו הרב עזיאל, כי מחוכתה של הרבנות הראשית להשמיע את קולה בשאלות הללו. גם לקח פרשת הכרוזים השפיע עליו לנקוט משנה זהירות וציותנות.

מנהגה של הרבנות הראשית לתאם את צעדיה עם צעדי הוועד הלאומי השחקף גם כתגובתה על הנאום שנשא הארכיבישוף מקנטרברי בבית-הלורדים ב"כ באב תרצ"ז (20.7.1937). בעת הדיון על תכנית החלוקה<sup>25</sup> דיבר הארכיבישוף ברוח אוהדת לציונות. הוא הצביע על הקשיים שבפתרון החלוקה והדגיש את הקושי שבהוצאת ירושלים מהמדינה היהודית. בצטטו את הפסוק 'אם אשכחך ירושלים... (תה' קלז ה) טען, כי אין ציונות ללא ירושלים. כן הסביר את חוסר ההגיון שבהוצאת ירושלים החדשה, המאכלסת ביהודים והמכילה את האוניברסיטה העברית, מהמדינה היהודית. הוא ביקש אפוא לצרף את ירושלים למדינה זו ולחברה אליה באמצעות המסדרון, שחיבר אותה ליפו ונכלל לפי תכנית החלוקה בתחום המובלעת המנדטורית.<sup>26</sup>

הרבנות הראשית שלחה לארכיבישוף מכתב הוקרה. במכתבה הביעה סיפוק רב מנאומו וממחאתו נגד הפגיעה העמוקה ברגשות הדתיים ההיסטוריים של עם ישראל. המכתב נשלח בהסכמת הוועד הלאומי, שאף הוא שיגר איגרת לארכיבישוף, בכ' באב תרצ"ז (27.7.1937). באיגרת הוועד הלאומי

20 דברי א' ברלין, שם.

21 החלטת הנהלת הוועד הלאומי, שם.

22 ההכרזה, בחתימת הרבנים הרצוג ומאיר, הועברה לשר-המושבות באמצעות הנציח העליון, לפי כללי הנוהל. ראה מכתבו של הרב ש"א ובר, מזכיר הרבנות הראשית, לנציח, מז' באב תרצ"ז (15.7.37) וכן הודעת המזכירות הראשית לרבנות הראשית מ-27.9.1937, המאשרת את קבלת ההכרזה על-ידי השר: גנון המדינה, X/33/37.

23 מכתב הרב עזיאל לרבנות הראשית: אר"ר, ו' באב תרצ"ז.

24 מכתב הרב ש"א ובר לרב עזיאל: אר"ר, ז' באב תרצ"ז.

25 ראה: Parliamentary Debates, House of Lords, Official Report, 5th Series, CVI, London 1937, pp. 643-651

26 בירושלים חיו כ-75,000 יהודים. ראה: דו"ח פיל, עמ' 280, 284; על המסדרון ראה שם, עמ' 280.

הובעה הערכה על דבריו של הארכיבישוף בעניין ירושלים החדשה, העברית<sup>27</sup>, בעוד שהרבנות הראשית הדגישה במכתבה את רוחניותה ואת קדושתה של ירושלים, אף שלא הזכירה במפורש את העיר העתיקה, מהסיכות שצוינו לעיל. שלא כוועד הלאומי, שהתייחס באיגרתו רק לשאלת ירושלים, הבליעה הרבנות הראשית, בקצרה ובזהירות, גם את יחסה השלילי לחלוקה – מטעמים שיסודם בתנ"ך ומטעמים אחרים, שלא פורטו.<sup>28</sup>

השתיקה שנכפתה על הרבנות באה לידי ביטוי בימי התלקחותו של פולמוס החלוקה בקיץ תרצ"ז (1937) ובחודשים שבאו אחריו. במברק הכרזה ששלחו הרבנים הראשיים הרצוג ומאיר לקונגרס הציוני ה'כ' לא היתה התייחסות עניינית אל שאלת החלוקה.<sup>29</sup> הרבנים הראשיים לא ביטאו את עמדתם, אף-על-פי שהרב עמיאל והרב ברוך מרקוס מחיפה פנו לרב הרצוג ותבעו ממנו להבהיר בפני הקונגרס, כי הרבנות הראשית אוסרת לוותר על חלק מארץ-ישראל.<sup>30</sup> בניגוד לשתיקה של הרבנות הראשית, מחו רבניה הראשיים של תל-אביב-יפו, במכתבם לקונגרס הציוני, על העוול שבחלוקה, והטעימו את זכות עם ישראל לארצו השלמה.<sup>31</sup> לעומת אי-ההתייחסותה לשאלת החלוקה כמברקה לקונגרס הציוני, לא נמנעה הרבנות הראשית מביטוי עמדתה כמברקה לוועידה העולמית הי"ד של 'המזרחי', שנערכה בציריך באב תרצ"ז (יולי 1937), ובא שלטה הגישה השוללת את החלוקה. וזה נוסח ברכת הרבנות הראשית: 'ברכתנו הנלבכה לוועידתכם הנכבדה ארץ-ישראל כולה לעם ישראל כולו על-פי תורת ישראל'.<sup>32</sup>

זהירותה של הרבנות הראשית מהכעת דעתה כפומבי בשאלת החלוקה התבטאה גם בזימנעותה מפרסום חוות דעת הלכתית בשאלה זו במשך כל ימי הפולמוס עד לדעיכתו בשלהי תרצ"ז (1938). זמן קצר לפני שבריטניה נטשה את תכנית החלוקה.<sup>33</sup> חילוקי-הדעות ששררו ביישוב ובעם היהודי בכלל בדבר תכנית החלוקה על היבטיה השונים, לא פסחו גם על פוסקי ההלכה. אחדים מהם ראו בחלוקה שאלה הלכתית ממדרגה ראשונה ושללו הסכמה לויתור על חלק מארץ-ישראל מטעמים הלכתיים. עם אלה נמנו אחדים מטובי הרבנים והדיינים בארץ, שבהשקפת עולמם נטו למחנה הציוני-דתי: הרב עמיאל, הרב יעקב משה חרל"פ (מראשי ישיבת 'מרכז-הרב'), הרב יהושע קניאל

27 מכתב הוועד הלאומי לארכיבישוף מ-27.7.1937; אצ"מ, J1/7628.

28 מכתב הרבנות הראשית לארכיבישוף מ-29.7.1937; הנוסח האנגלי והנוסח העברי של המכתב מצויים באר"ר. העתקו מצוי בתיקי הוועד הלאומי: אצ"מ, J1/7628.

29 נוסח המברק: 'הבחור בציון ובירושלים ינחכם בעצתו ויאחדכם מסביב למטרה הנכספה בשעה החמורה הרח הגורל לישראל לארצו ולתורתו'. ראה: הקונגרס הציוני העשרים, דו"ח סטנוגראפי, ירושלים [אין תאריך], עמ' 34.

30 ראה: אר"ר, ט"ו באב תרצ"ז.

31 ראה: עיתון הקונגרס, 5.8.1937; נראה שהרב עזיאל נעדר מן הארץ, לרגל שליחתו מטעם הוועד הלאומי למסודות חבר-הלאומים בז'נבה. את המכתב שלח הרב עמיאל.

32 על המברק ונוסחו ראה במכתב הרבנות הראשית (בחתומת הרב ובר) לרב עמיאל: אר"ר, י"ח באב תרצ"ז. על הגישה השוללת חלוקה בוועידה 'המזרחי' ראה: מ' אסף, 'הן ולא בוועידות', הארץ, א' באלול תרצ"ז (8.8.1937).

33 למעשה סער הפולמוס עד לשלהי 1937 ומאז הלך ונרגע; אולם אף בקיץ 1938 עדיין התנהל, בעיקר בקרב אנשי רוח. ראה, דרך משל, מאמריהם של פרופ' יחזקאל קויפמן ומשה קליינמן (עורך 'העולם', בטאון ההסתדרות הציונית), שהתפלמסו בשאלה מעל דפי 'מאזנים', ז (ניסן-אלול תרצ"ח), עמ' 1-13, 240-250, 417-429; מאמרו של פרופ' יוסף קלוזנר נגד החלוקה ומאמריהם של משה סמילנסקי, ברוך קרופניק העיתונאי ויצחק למדן ('מתבונן') עורך 'גליונות', המתפלמסים עמו מעל דפי 'גליונות', ז, תמוז תרצ"ח, עמ' 257-270. המתקפה של שוללי החלוקה חודשה באוגוסט 1938, בעת תכנונו של כינוס עולמי באמסטרדם, ראה: 'הצפה', כ"ו באב תרצ"ח (23.8.1938).

(מרכני חיפה) והרב יוסף צבי הלוי (ראב"ד בקהילת תל-אביב-יפו).<sup>34</sup> בין הנימוקים ההלכתיים לשלילת החלוקה היה איסור 'לא תחנם' (דברים ז ב) — האיסור לתת ללא-יהודים חנייה בקרקע ארץ-ישראל<sup>35</sup> — וכן מצוות יישובה של ארץ-ישראל — 'וירשתה וישבת בה' (דברים יז יד; כו א) — החלה על כל שעל מאדמת הארץ.<sup>36</sup> והחלוקה תמנע את קיומה.

לעומת זאת היו גדולי תורה שסברו, כי אין נימוק הלכתי נגד הסכמה לחלוקה. זו היתה דעתו של הרב חיים עוזר גרודז'ינסקי וילנה, מראשי מועצת גדולי התורה של 'אגודת ישראל', סמכות הלכתית ראשונה במעלה. הוא ראה בשאלת החלוקה שאלה פוליטית ולא שאלה דתית. בתשובה לשאלה בנושא זה פסק:

... וגם אם יחתמו שמוותרים לעת-עתה על חלק גדול מהארץ, הנה החלק ההוא ברשות האנגלים מושל הארץ, ובלאו הכי אינו ברשות ישראל. מה שארץ-ישראל מוחזקת לנו מאבותינו לזה אין החוזה מזיק כלל... ומה שמוותרים על-ידי זה על הזכות שקיבל עם ישראל על-ידי המנדאט, אין זה זכות בקרקע, שהקרקע לא נפקעה על-ידי המנדאט מבעליה הראשונים, ורק שנתנו לנו זכות פוליטית להתיישב בארץ על-ידי שנשלם במיטב כספנו בעד כל קרקע כל שהיא, ואמנם כן זכות פוליטית זו תבטל על-ידי החוזה בדבר ייסוד המדינה היהודית בחלק מארץ-ישראל, אבל זה כבר אין לו שייכות לעניין 'לא תחנם', ורק היא שאלה פוליטית אם כדאי לוותר על הזכות שיש לנו על-ידי המנדאט בשביל ששיגו להיות בעלים על החלק שיוקצה למדינה היהודית.<sup>37</sup>

בהכחינו בין בעלות יהודית ערטילאית על ארץ-ישראל לבין בעלות פוליטית שיש עמה חזקה גרס הרב גרודז'ינסקי, כי הבעלות הערטילאית אינה נפגמת על-ידי ויתור והיא נצחית, אולם בהתחשב בבעליה הפוליטים של הארץ, אין לדבר כלל על איסור 'לא תחנם', הואיל והארץ היא בידי שלטונות המנדאט ולא בידי ישראל. גם הרב צבי פסח פראנק, חבר מועצת הרבנות הראשית ומגדולי הפוסקים לעת זו, לא ראה איסור המעוגן בהלכה להסכים לוותר על חלק מארץ-ישראל.<sup>38</sup> הימנעות הרבנות הראשית מהכעת דעה במחלוקת זו בולטת לא רק לעומת פרסום דעותיהם של רבנים אחרים, אלא בעיקר לאור חשיבותה המפליגה של השאלה ולנוכח הסערה שחוללה בקרב העם היהודי. מיד לאחר פרסומו של דו"ח הוועדה המלכותית פנו אישים וארגונים מן הארץ ומן התפוצות אל הרבנות הראשית, ובעיקר אל הרב הרצוג, שהיה סמכות הלכתית רבת משקל. הפונים ביקשו מן הרבנים הראשיים שני דברים:

(א) להודיע את חוות-דעתה ההלכתית של הרבנות הראשית, אם מותר להסכים לחלוקה;

34 ראה: חוות-דעת הרב עמיאל: 'הבקר', ה' באלול תרצ"ז (12.8.1937); חוות-הדעת הנ"ל, וכן תשובת הרב חרל"פ מ"כ באב תרצ"ז (20.7.1937) וחוות-דעת הרב י' קניאל מד' בשבט תרצ"ח (9.1.1938): כל הארץ — קובץ בשאלת חלוקת הארץ, ירושלים, כסליו תש"ז, עמ' 59-60, 62-67; תשובת הרב י"צ הלוי מ"ג בטבת תרצ"ח (17.12.1937): 'היסוד', ג' בסיוון תרצ"ח (2.6.1938).

35 בבלי, עבודה זרה כ"ע"א; תוספות שם, ד"ה 'דאמר קרא'; רמב"ם, היד החזקה, הלכות עכו"ם, פרק י הלכות ג, ד; הרב י"צ הלוי מנמק את גישתו באיסור זה (ראה לעיל, הערה 33).

36 זו דעתו של הרב עמיאל, ראה תשובתו: כל הארץ, עמ' 59-60.

37 ראה תשובתו לרב שמואל יפה מתל-אביב: א' סורסקי (עורך), אחיעזר — קובץ איגרות, א, בני-ברק 1970, עמ' ק"ז-ק"ח.

38 ראה תשובתו השלילית מאב תרצ"ז לבקשת הרבנים עמיאל ומרקוס, שיחתום על מברק לוועידת 'המזרחי' ולקונגרס הציוני, בדבר איסור הסכמה לוותר על חלק מארץ-ישראל: ש"ד רוזנטל (עורך), הצנני ישראל, ירושלים תשל"א, עמ' רפ"ו.

(ב) להתחיל בהכנות לקראת החלת חוקת התורה של המדינה העברית, שתקום אם החלוקה תבוצע. בעניין הראשון פנתה אגודת הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית ובקנדה (אגודת הרבנים הוותיקה והחזקה ביותר באמריקה הצפונית לעת זר).<sup>39</sup> בעניין השני פנו הרב איסר זלמן מלצר, מראשי ישיבת 'עץ-חיים' בירושלים, וכן אגודת הרבנים בפולין.<sup>40</sup> פנייה זו הובעה גם מעל דפי העיתונות.<sup>41</sup>

לא מצאתי בכתובים תשובה של הרב הרצוג לאגודת הרבנים האורתודוקסיים, אולם על עמדת הרבנות הראשית בעניין השני ניתן ללמוד מתשובתה לאגודת הרבנים בפולין: היא דחתה את ההצעה בטענה שאינה אקטואלית עדיין.<sup>42</sup> אין ספק כי במענה זה היתה מעין התחמקות מהכרעה, שהרי היענות לפנייה זו היתה מתפרשת כהסכמה לחלוקה. טעם היעדר האקטואליות לא היה אלא תירוץ, משום שכאשר ניתנה תשובה זו, עדיין נחשבה הצעת החלוקה לקו המדיניות הבריטית בעניין ארץ-ישראל, מה גם שצמרת ההנהגה הפוליטית הרשמית בירושלים וכלונדון, שצידדה בחלוקה, החלה באותם ימים בהקמת ועדות מומחים לשם ייעוץ בבעיות המדינה העתידה לקום.<sup>43</sup>

דומה כי הימנעותה של הרבנות הראשית מנקיטת עמדה בשאלת החלוקה לא נבעה אך ורק ממרותה של ההנהגה הרשמית, שכפתה עליה אי-התערבות; טעם נוסף נעוץ באופיו של הרב הרצוג, שהשפיע על גישתו בענייני הלכה. בשורות הבאות כותב הרב בן-ציון שורין על דמותו של הרב הרצוג דברים העשויים להבהיר טעם זה:

כשהיו צפות ועולות, לעתים, בעיות סבוכות וקשות בהלכה, ונשמעו דעות, כי לרבנות הראשית, בתוקף סמכותה המוכרת, הזכות הבלעדית להכריע ולפסוק, היה הרב הרצוג ז"ל משיב תמיד: 'אצלנו היהודים אין אפיפיוור... כל גדול בתורה, בין שהוא מכהן ובין שאינו מכהן ככהונה רשמית, הרשות בידו לפסוק הלכה'. עובדה היא, כי הרב הרצוג היה נוהג לשאול בעצתם של כמה מגדולי הרבנים בארץ-ישראל, אף כי ידע היטב ביזו לפסוק הלכה בעצמו. הרב הרצוג היה מונע עצמו, ככל האפשר, מלהבליט ומלהדגיש את סמכותו, שבתוקף כהונתו הרמה. היו חוגים מסויימים שלא היו מרוצים מהצנע לכת זה; שטענו, כי על הרב הרצוג בתורת הרב הראשי, לנקוט עמדה תקיפה בשאלות הטעונות פתרון, ולא עוד אלא שהיו רואים בגישתו משום 'חולשה'. האמת היא, שכשהשעה היתה צריכה לכך, היה הרב הרצוג קשה כסלע, ומה שנתפרש על-ידי אותם החוגים כהססנות נבע מענוות רוח ומגדולתו הנפשית. לא רצה הרב ליטול מזכותם ומסמכותם של גאונים וגדולים בישראל, בתוקף כהונתו כרב ראשי, והואיל ודעותיהם היו מחולקות לפעמים, היה נמנע ככוונה מלחוות דעתו שלו כדעה מכרעת.<sup>44</sup>

גם בחודשים הבאים פנו רבנים ואישי ציבור בארץ אל הרבנות הראשית בבקשה להיערך מבחינה

39 ראה מכתבה לרב הרצוג מ"ד באב תרצ"ז (22.7.1937): ארכיון הרב הרצוג, תיק לא מסודר. על אגודה זו ביתר הרחבה ראה: C.S. Liebman, 'Orthodoxy in American Jewish Life', *American Jewish Year Book*, LXVI (N.Y. 1965), pp. 32-33

40 מהרב א"ז מלצר לחברי הרבנות הראשית: אר"ר, כ' באב תרצ"ז; מאגודת הרבנים בפולין לרבנים הראשיים: אר"ר, א' באלול תרצ"ז.

41 ד"ר ברניקר, תורת המדינה, 'הצפה', כ' באלול תרצ"ז (27.8.1937).

42 מכתב הרבנות הראשית (כחתימת הרב ובר) לאגודת הרבנים בפולין: אר"ר, כ"ז באלול תרצ"ז (3.9.1937).

43 ועדות לענייני בטחון, משטר, יחסי-חורן, ירושלים, חיפה ועוד; ראה: מ' שרת, 'ימן מדיני 1937, עמ' 361-362, 431.

44 אב"צ שורין, קשת גיבורים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 68-69.



דחית לקראת כינון מדינה יהודית<sup>45</sup> ולהשמיע את דעתה ההלכתית בשאלת החלוקה.<sup>46</sup> בתשובה לפניות אלה החליט הרב הרצוג על כינוס אסיפת רבנים,<sup>47</sup> בכ"ב בטבת תרצ"ח (26.12.37), כדי לדון בשתי השאלות, שהראשונה שבהן מבטלת את האפשרות של שלילת פתרון החלוקה. בשאלת ההיערכות הדתית לנוכח האפשרות של כינון מדינה בעתיד הקרוב קבע הרב הרצוג מספר נושאים לדיון. בהם שמירת כשרות ושבת כחיי הציבור והמדינה, חוקי נישואין וגירושין והחלת דין תורה בתחום המשפט האזרחי והפלילי במדינה, שחלק תושביה יהיו בהכרח לא-יהודים. עם זאת, כאמור, הועלתה על סדר-היום גם השאלה העקרונית בדבר הסכמה לחלוקת הארץ מנקודת ראות תורנית.<sup>48</sup> נראה שהרב הרצוג פנה גם לרב גרודזינסקי בשתי השאלות. התשובה שקיבל עולה בקנה אחד עם תשובת הרב גרודזינסקי שעסקנו בה לעיל, וזו לשונה:

הנקודות העיקריות שנוגע בהן הדר"ג (= הדרת גאונו) מה שראוי להבטיח את העניינים הדתיים בוודאי נכונות הן, ויש להוסיף עליהן. בנוגע לשאלה על דבר החלוקה על-פי דעת התורה, אם הממשלה המנדטורית תעמוד על דעתה, איני רואה בזה שום ניגוד מצד דין-תורה, כי הלא כבושים אנחנו בגולה גם שם, והארץ בידם, ואין הדבר תלוי בדעתנו כלל, ואם יתנו לנו חלק מהארץ והשאר לא יתנו, מה נוכל לעשות בזה? אבל אנו מאמינים באמונה שלמה בייעודי הנביאים ובהבטחותיהם לגאולה שלמה, אשר אנו מצפים לזה בכל יום ויום, ואין בזה שום שייכות להנוסחאות של ויתור... הננו תמימי דעים כי לעת כזאת ראוי להתאחד עם כל העומדים על בסיס התורה, לעמוד על המשמר ככל העניינים הנוגעים ליסודות התורה.<sup>49</sup>

ייתכן שהרב הרצוג הושפע מגישה זו. מכל מקום מצויה בידי עדות בכתב, עדות אחת ויחידה מאביב תרצ"ח (1938), ובה הסכמה מפורשת של הרב הרצוג לחלוקה לעת זו. עדות זו ניתנה בפרוטוקול אספת הרבנות הראשית המורחבת<sup>50</sup> מא' בסיוון תרצ"ח (31.5.1938). באספה נדונה הופעת הרבנות הראשית בפני ועדת וודהד — ועדת החלוקה הטכנית שנשלחה בעקבות אישורה של תכנית החלוקה במוסדות חברי-הלאומים, כדי לבדוק את אפשרות ביצועה של תכנית החלוקה לפרטיה. הדעות נחלקו, בין היתר, גם בשאלת ההסכמה לחלוקה. לעומת הרב עמיאל, ששלל את חלוקתה של ארץ-ישראל מנקודת ראות הלכתית, סבר הרוב, שעמו נמנו הרבנים הרצוג ועוזיאל, הרב ראובן כץ (רבה של פתח-תקה) והרב יעקב קלמס (חבר מועצת הרבנות הראשית), כי לפי דין-תורה אין איסור להסכים לחלוקה. לדיוננו חשובים דברי הרב הרצוג: 'אם עם ישראל יפנו אליכם וישאלו אתכם אם

45 מכתב הרב מרקוס מחיפה לרבנים הראשיים, כפי שנתפרסם ב'היסוד', כ"ג בחשוון תרצ"ח (28.10.37).

46 מכתב ד' סירקיס לרבנים הרצוג ומאיר: אר"ר, י' בטבת תרצ"ח (14.12.37).

47 תשובת הרבנות הראשית לסירקיס: אר"ר, י"ב בטבת תרצ"ח.

48 ראה מכתבו של הרב הרצוג מט"ו בטבת תרצ"ח, שבו הוא מזמין את הרב ברלין לאספה זו: גנון הציונות הדתית, תיקי מרכז עולמי 48.

49 קטע ממכתב של הרב גרודזינסקי מווילנה, מט"ו בשבט תרצ"ח, שלא מצוין עליו אל מי נשלח: ארכיון הרב הרצוג, תיק לא מסודר. מציאותו של הקטע בארכיון זה תומכת בהשערה, שהמכתב נשלח לרב הרצוג.

50 יש להבחין בינה לבין מועצת הרבנות הראשית. האחרונה כללה, מלבד שני הנשיאים (הרבנים הראשיים האשכנזי והספרדי), עוד שישה חברים נבחרים — מחציתם אשכנזים ומחציתם ספרדים. מועצת הרבנות הראשית המורחבת כללה, נוסף על חברי מועצת הרבנות הראשית, גם את הרבנים של ערי הארץ ומושבותיה המרכזיות. היה נהוג לכנסה לפרקים לדיון בבעיות שהעסיקו את הרבנות הראשית.

מותר לקבל החלוקה או לא — נשיב שמוטר<sup>51</sup>. ייתכן שהרב הרצוג נטה לחשוב, שאין איסור הלכתי להסכים לחלוקה, עוד קודם שקיבל את תשובתו של הרב גרודז'ינסקי בחורף תרצ"ח (1938), וכי זו רק תרמה לגיבוש דעתו ולחזיונה. אם אכן היתה זו גישתו כבר מלכתחילה, הרי ניתן לפרש את שתיקתו כהסכמה לחלוקה, בחינת 'שתיקה כהודאה דמיא'. ניתן אפוא להבין את הימנעותו ממתן פסק־דין הלכתי נגד החלוקה מיד לאחר פרסום דו"ח הוועדה המלכותית: הוא לא היה שותף להתנגדות הנמרצת לחלוקה, ששררה בתנועת 'המזרחי' ובקרב רבני המחנה הציוני.<sup>52</sup>

מאידך גיסא, הגישה המכסימאליסטית אל גבולות ארץ־ישראל (כפי שנתגלתה בכרוז הרבנות הראשית לציבור או במגעים עם הכריטים) אינה עומדת בסתירה לדעה האומרת שאין איסור הלכתי להסכים לחלוקה, הואיל ומכסימאליזם זה לא היה מעוגן בנימוקים הלכתיים ולא הוצג כפסק־דין הלכתי מחייב אלא כמשאת נפש. אפילו סבר הרצוג כי אין איסור לוותר על חלקים מארץ־ישראל מבחינה הלכתית, ודאי לא העריך ויתור זה כאידיאל וכמטרה סופית.

כללו של דבר, ניתן להניח כי הרב הרצוג גרס כרב גרודז'ינסקי, שהשאלה הנדונה אינה שאלה הלכתית כי אם שאלה פוליטית בעיקרה; אחרת לא היה נמנע מהשמיע דעתו בפומבי, כדוגמת הרב עמיאל והרב חרל"פ, שראו בשאלה שאלה הלכתית צרופה, ובהסכמה לחלוקה — איסור הלכתי מובהק.

יושם אל לב, כי ההשקפה בדבר חיוב החלוקה מצאה לה מהלכים דווקא במחנה 'אגודת־ישראל'<sup>53</sup> והיתה, כאמור, בלתי־מקובלת בתנועת 'המזרחי'. ניתן לראות בכך סיבה נוספת לשתיקתו של הרב הרצוג בעניין זה. דומה כי גישת הרב הרצוג, שאין איסור הלכתי להסכים לחלוקה, הקלה עליו כמגעיו עם ועדת וודהד.<sup>54</sup> תיאור המגעים הללו — היינו מאמציו של הרב הרצוג בתכנון הופעת הרבנות הראשית בפני הוועדה ותוכנה של הופעה זו — חשוב אפוא לענייננו, כי הוא עשוי להוסיף ולהבהיר את עמדתו בנושא.

הרב הרצוג הסדיר באופן עצמאי לחלוטין את הופעת הרבנות הראשית בפני הוועדה כבר בשלהי אייר תרצ"ח (מאי 1938),<sup>55</sup> מועצת הרבנות הראשית המורחבת<sup>56</sup> הביעה את תמיכתה ביזמה זו כבר בא' בסיוון (31.5).

51 ראה פרוטוקול האספה, באר"ר. הרב כ"ץ הסתמך על חוות־דעת של הרב גרודז'ינסקי. בהקשר זה ראוי לציין שתי עדויות: עדות הרב גולדמן, מזכירו הפרטי של הרב הרצוג (כמכתב לכותבת שורות אלה מי"ז בכסליו תשל"ה) ועדות הרב ובר (בראיון לכותבת שורות אלה בניסן תשל"ה). לפי עדויות אלה גרס הרב הרצוג, כי אין איסור הלכתי להסכים לחלוקה. לחיזוק דעתו מספר הרב גולדמן, כי כשהוצעה החלוקה, הפילו מספר רבנים — וכיניהם הרב הילמן, חותן הרב הרצוג, והרב קלמס — גורל הגר"א (גורל המוטל על־ידי שימוש בפסוקי תנ"ך), והגורל נפל על הפסוק 'יקח נא מעט' (בראשית י"ד).

52 אפילו הרב פישמן, שנטה לחייב את החלוקה, לא הביע זאת בפומבי והצטייר בציבור כשולל. ראה דבריו באספת הרבנות הראשית: אר"ר, ד' באב תרצ"ז; השווה דבריו נגד החלוקה מעל בימת הקונגרס הכ': דו"ח הקונגרס, עמ' 139-138.

53 בהחלטות של מועצת גדולי התורה של 'אגודת־ישראל' ושל הכנסייה הגדולה של 'אגודת־ישראל' במארינבאד מאלול תרצ"ז נאמר, כי ויתור על גבולות שנחתמו על־ידי ה' הוא בלתי אפשרי; אך לא היה זה פסק־דין הלכתי, שכן דובר גם על אפשרות הקמתה של מדינה יהודית, אם תונהג על־פי התורה, ונרמזו על נכונות לבוא במשא־ומתן עם בריטניה לצורך זה. ראה ההחלטות: הוספה ל'קול־ישראל', כ"ב באלול תרצ"ז (29.8.1937).

54 הוועדה עצמה נתמנתה רק בראשית מרס 1938, הגיעה ארצה כ־27 באפריל, שהתה עד ל־3 באוגוסט, חזרה ללונדון וחדשה את עבודתה כ־15 באוגוסט. כ־19 באוקטובר 1938 הגישה את חוות־דעתה, וב־9 בנובמבר 1938 פורסם רשמית הדו"ח שלה. ראה: 7-9: *Palestine Partition Commission Report*, Cmd. 5854, London 1938.

55 מכתבי סא"י לוק, מזכיר הוועדה, לרב גולדמן מ־23.5.1938 ומ־30.5.1938; ארכיון הרב הרצוג, תיק Political Matters

56 ראה פרוטוקול אספת הרבנות הראשית המורחבת: אר"ר, א' בסיוון תרצ"ח.



הרב הראשי יצחק הלוי הרצוג עם הראשון-לציון בן-ציון מאיר חי עזיאל

יזמתו של הרב הרצוג אמנם מבטאת את הכרתו, כי הרבנות הראשית צריכה להיות מעורבת בעניינים המדיניים החשובים, אולם בפעילות זו יש כדי להפתיע, לאור תלותה הידועה של הרבנות בהנהלת הסוכנות ובוועד הלאומי. מה גדול ההבדל בין פעילותה של הרבנות הפעם ומגיעיה עם ועדת וודהד, לבין היעדרה מהזירה המדינית כשנה קודם לכן, בעת ההכנות לוועדה המלכותית, והופעתה כנלווה לוועד הלאומי בפני ועדה זו.<sup>57</sup>

הסיבה נעוצה בחלקה בוועד הלאומי עצמו. בניגוד לרבנות הראשית, התקשה הוועד הלאומי להחליט כדבר הופעת נציגיו בפני הוועדה. הוועד התפלג בין מחייבי החלוקה לשולליה, והסתייגות השוללים גברה, כאשר התפזר הערפל שאפף את סמכויות הוועדה, והתכרר, כט"ו באייר (16 במאי), שהיא עוסקת אך ורק במהותו של פתרון החלוקה ולא בשאלת הצורך בפתרון זה.<sup>58</sup> מכל מקום, שעה שהופעת הרבנות הראשית היתה לעובדה מוגמרת, טרם הוחלט בעניין זה בוועד הלאומי.<sup>59</sup> את יזמתו של הרב הרצוג יש להבין בעיקר מתוך העיכוב שחל בארגון הופעתו של הוועד הלאומי בפני הוועדה, היינו כניצול הנסיבות גרידא. ברם מפנייתו העצמאית של הרב לוועדה ניתן לנו ללמוד על נטייתו להסכים לחלוקתה של ארץ-ישראל.

57 על השתתפותם של שניים מחברי מועצת הרבנות הראשית, הרבנים פראנק ויוסף מ' הלוי, במשלחת הוועד הלאומי, שהתייצבה בפני הוועדה המלכותית ב-28.12.1936, ראה: *Minutes — Palestine Royal Commission of Evidence Heard at Public Session, London 1937*, pp. 199-202

58 מ' שרת, יומן מדיני 1938, תל-אביב 1972, עמ' 111.

59 ההכרעה נפלה במליאת הוועד הלאומי ב-16.6.1938. ראה אצ"מ, J1/7238.

עם זאת ראוי להעיר, שמשיחוף הפעולה של הרב הרצוג עם הוועדה ומהיעדר עדות ברורה בדבר יחסו אליה אין להסיק, שלא היה שותף לספקות ששררו במוסדות ההנהגה הציונית וביישוב לגבי כוונותיה של ועדה זו ולגבי מטרת שיגורה. הספקות נבעו מאי-הבהירות שבהגדרת סמכויות הוועדה, מן העיכוב שחל בכוואה ארצה ומהרכבה מפקידים ולא ממדינאים.<sup>60</sup>

כפי שדרשה הוועדה, הכינה הרבנות הראשית תזכיר להבהרת השקפותיה. הוא התבסס על ראשי פרקים, שנתקבלו באסיפת מועצת הרבנות הראשית המורחבת שנערכה בא' סיוון (31.5.1938), ובה הוחלט, כזכור, על הופעתה העצמאית של הרבנות הראשית בפני הוועדה וכן הוכעה דעת רוב המשתתפים, כי על-פי דין-תורה אין איסור להסכים לחלוקה.

בראשי הפרקים שנוסחו ניתן למצוא ביטוי ברור לדעת הרוב, שהיתה לאמיתו של דבר עמדת הרב הרצוג. ראשי הפרקים כללו שתי הצהרות בשני סעיפים, בנוסח מכסימאליסטי: (א) דרישה להמשך המנדאט ומניעת כל הגבלה על העלייה ועל ההתיישבות. (ב) הצהרה, כי הרבנות הראשית אינה רשאית להסכים לחלוקה השוללת מיהודים את האפשרות להיאחז בקרקע. עם זאת לא היה בסעיף זה משום ביטוי לדין-תורה, כדרישת הרב עמיאל כאספה זו. יתר-על-כן, למרות התנגדותו נקבע סעיף שלישי, המביע הסכמה לחלוקה כדיעבד, לאמור: אם תצא החלוקה לפועל חרף אי-הסכמתה של הרבנות הראשית, היא תדרוש את השלטת משפט התורה כחיי הצייכור ואת שיתופה בוועדה לקביעת חוקת המדינה,<sup>61</sup> — מעין תשובה מעשית לכל הפניות שהגיעו אל הרבנות הראשית בחודשים הקודמים בדבר היערכותה לקראת כינון מדינה יהודית.

בניסוחם הדואליסטי של ראשי הפרקים היתה מצד אחד דרישה להמשך המנדאט ואי-הסכמה לחלוקה ומצד שני — הסכמה לחלוקה כדיעבד, מעין שילוב של הלכה ומעשה, חזון ומציאות. בכך באה לביטוי השקפתו של הרב הרצוג, כי יש לחתור לארץ-ישראל השלמה כאידיאל דתי וכמשאת נפש, ועם זאת להסכים למעשה לחלוקה, שהיא מותרת על-פי דין-תורה בדלית ברירה. ראשי הפרקים כללו אפילו עניינים הכרוכים בניהול המדינה כהבטחת זכויות היהודים אזרחי המדינה הערבית לאחר החלוקה והרשאת גישה חופשית למקומות הקדושים לעם ישראל. כנגד תביעת זכויותיהם של היהודים אזרחי המדינה הערבית וכביטוי לדבקותה של הרבנות הראשית בעקרונות דמוקראטיים, נכללה גם הצהרה בדבר מתן חופש דתי ואזרחי ללא-יהודים במדינה היהודית.

ראשי הפרקים עובדו לתזכיר, וזה נשלח לוועדה, לאחר שהוכנסו בו שינויים. את השינויים יש לייחס, כנראה, לביקורתו של הוועד הלאומי: הפעם השתדל הוועד הלאומי לנהוג כהרגלו ולפקח על צעדיה הפוליטיים של הרבנות הראשית.<sup>62</sup>

אחד השינויים היה ביטול הסעיף הדורש את המשך המנדאט, בהתאם לסמכותה של ועדת החלוקה, שהוגבלה לדיון במהות פתרון החלוקה גרידא. כפי שצוין, נוסח סעיף זה לפני שסמכויותיה של הוועדה נודעו בבירור. מטעם זה שונה גם סעיף נוסף, ובמקום להציג את אי-הסכמתה של הרבנות הראשית לחלוקה, צוינה זכותו עתיקת היום של עם ישראל על ארץ-ישראל כולה על יסוד הבטחת

60 דברי בן-צבי בישיבת הנהלת הוועד הלאומי ב-29.4.1938; אצ"מ, J1/7249; מ' שרת, יומן מדיני 1938, עמ' 240.

61 ראשי הפרקים ראה בנספח לפרוטוקול אספת הרבנות הראשית המורחבת: אר"ר, א' בסיוון תרצ"ח.

62 דרישת בן-צבי להעמיד את תזכיר הרבנות הראשית לביקורת הוועד הלאומי והסוכנות, כפי שהוכעה בישיבת הנהלת הוועד הלאומי ב-2.6.1938; אצ"מ, J1/7249 ובישיבת הנהלת הסוכנות ב-19.6.1938, ראה: אצ"מ, Z/28. תזכיר הרבנות הראשית לוועדה ומכתב הרב גולדמן להנהלת הוועד הלאומי מ-22.6.1938, ראה: אצ"מ, J1/3830.

ה' לאכות האומה ולנביאיה – דברים המשתמעים כהצהרה דתית ולא כנושא השנוי במחלוקת. הרבנות הראשית ביקשה בתזכירה, שהדת תהיה גורם יסודי ומכונן בחיי המדינה היהודית שתקום, שלחוק הדתי יוענק כוח רב מזה הניתן לו במסגרת המנדאט, וכי סמכותה השיפוטית של הרבנות הראשית, המייצגת הרשמית של חוק זה, תהיה רבה מסמכותה במסגרת המנדאט ולא תוגבל לענייני המעמד האישי בלבד. כן דרשה להחיל את סמכותה הדתית על כל תושביה היהודים של המדינה הערבית שתקום, אם תבוצע החלוקה, ולהעניק להם אוטונומיה דתית וחינוכית. עם זאת ביקשה להשאיר בתוקפה את סמכותה של הרבנות הראשית בענייני המעמד האישי בשטחי הארץ שיישאר תחת פיקוח מנדאטורי לאחר החלוקה. הרבנות הטעימה בתזכיר גם את התנגדותה לניתוק ירושלים מהמדינה היהודית, צעד הפוגע ברגשות הדתיים של כלל ישראל, וכן את התנגדותה להוצאת הערים חברון, צפת וטבריה מן המדינה היהודית, עקב קדושתן וערכן ההיסטורי.<sup>63</sup>

בח' בתמוז (7 ביולי) הופיעה משלחת הרבנות הראשית בפני ועדת החלוקה, בדלתיים סגורות.<sup>64</sup> חשאייתה של העדות נקבעה בדרך כלל על-פי רצון העדים.<sup>65</sup> לא לשווא עוררה חשאיית עדותה של הרבנות הראשית ביקורת: עורך העיתון החרדי 'היסוד', ישראל חבס, שהיה מעסקני 'המזרחי' בתל-אביב ונמנה עם שולליה הנמרצים של החלוקה, הביע צער על כך, שהרבנות הראשית, החייבת להגיב בגלוי ובגאון, כחרה בחשאיית; לדבריו, נעשה הדבר בשל ותרנותו של הרב הרצוג בעניין החלוקה ומפני חששו להפגינה בפומבי. ברמזו על קשרי נאמנות רופפים שבין הרבנות הראשית לציונות הדתית טען, כי זו חששה להביע דעות אשר ירגיזו את הרבנים הגדולים ואת המוני החרדים בארץ ובעולם, שהרי כל אלה רואים בהסכמה חטא מחפיר.<sup>66</sup>

אף-על-פי שחשאייתה של העדות לא היתה יוצאת-דופן,<sup>67</sup> היא אכן שיקפה את עמדת הרב הרצוג בנושא החלוקה, ואין ספק שהיה מן הצדק בדברי חבס, שהרב הרצוג מעדיף להצניע את דעותיו. גם פרטיה של הופעת הרבנות הראשית בפני ועדת החלוקה חשובים לדיוננו. ניתן למצוא בסקירת הרב אוסטרובסקי, אשר הופצה בין חברי הנהלת הוועד הלאומי.<sup>68</sup>

בסקירתו ציין הרב אוסטרובסקי, כי הרב הרצוג ענה לשאלותיהם של חברי הוועדה, אשר נסכו על תזכיר הרבנות הראשית שהוגש להם. השאלות התייחסו בחלקן לעניינים בעלי השלכה מעשית כסמכות כתי-הדין הדתיים, שמירת שבת וחינוך במדינה העתידה. הרב הרצוג הציג, בין היתר, את התביעה להרחבת סמכויותיהם של כתי-הדין הדתיים ושלל בתוקף נישואין אזרחיים במדינה היהודית. כן עמד על האפשרות לנהל חיים ציבוריים וכלכליים תקינים תוך הקפדה על שמירת שבת. הוא אף הטעים את הצורך בגישה סובלנית של קברניטי המדינה אל זרמי החינוך החרדי.

יושם אל לב, כי בדבריו על מקומה של התורה בחיי המדינה העתידה לקום לא גילה הרב הרצוג

63 צפת וטבריה הועמדו לפי תכנית החלוקה של הוועדה המלכותית תחת מנדאט זמני, בערים מעורבות אוכלוסין. חברון צורפה למדינה הערבית. ראה: דו"ח פיל, עמ' 280.

64 המשלחת כללה את הרבנים הרצוג, פראנק, יוסף מ' הלוי וכו'. ראה: 'הארץ', ט' בתמוז תרצ"ח (8.7.1938).

65 אולם הוועדה השאירה לעצמה רשות לשמוע עדים בדלתיים סגורות. ראה הודעת הנציב העליון מטעם הוועדה: 'הארץ', כ"ח בניסן תרצ"ח (29.4.1938); מ' שרת, יומן מדיני 1938, עמ' 110.

66 'חבס', 'הרבנות הראשית לפני הוועדה הטכנית', 'היסוד', ט"ז בתמוז תרצ"ח (15.7.1938).

67 מתוך 55 ישיבות הוועדה שנתקיימו בירושלים היו רק שתיים פתוחות. ראה: *Palestine Partition Commission Report*, p. 8.

68 ראה סקירתו מט' בתמוז תרצ"ח (8.7.1938); אצ"מ, J1/3830. לא ברור כיצד ידע הרב אוסטרובסקי את תוכנה המדויק של העדות; ייתכן שהרבנים נמסרו לו כאל חבר הנהלת הוועד הלאומי, מפי הרב הרצוג.

גישה מכסימאליסטית, אלא עמדת פשרה; הוא השתדל להבטיח את שמירתם של כמה עקרונות דתיים, אך לא דרש להחיל את המשפט העברי על כל תחומי החיים, כפי שדרשה מספר ימים לאחר מכן משלחת 'המזרחי', שהשתתף בה הרב ברלין, בהופעתה בפני הוועדה.<sup>69</sup>

הרב הרצוג הצטיין במידת המחויבות והפשרה ובגישה מציאותית, שאינה מתעלמת מאורח חייו החילוני של חלק ניכר מהציבור בארץ. לפיכך גרס, שלא כרב ברלין, כי לא ניתן להשליט את חוק התורה במדינה אלא בהדרגה. בגישתו המעשית אין כדי למעט מהשקפתו היסודית בדבר חוקת המדינה היהודית, שהיתה ללא ספק השקפה מכסימאליסטית. הרב הרצוג ראה בתורה את הבסיס לחיים מדיניים, וההבדל שבין עמדתו לעמדת הרב ברלין אינו במטרה אלא בדרך להשגתה. ככלות הכול גם הוא שאף להחלת המשפט העברי על כל תחומי החיים במדינה.<sup>70</sup>

עדותו של הרב הרצוג בפני הוועדה בדבר ההיערכות הדתית לקראת המדינה העתידה לקום עשויה אפוא להצביע על יחסו החיובי לפתרון החלוקה; יחס זה מתגלה באופן ברור וחד-משמעי בחלקה השני של עדותו, היינו בדברים שאמר כשנתבקש לחוות את דעתו בעניין בעיית ארץ-ישראל ופתרון החלוקה. בתשובה לשאלת חברי הוועדה, אם בהצהרת בלפור הבטיחו הבריטים מדינה יהודית, ציטט הרב הרצוג את הדברים שהשמיע מלך בריטניה ג'ורג' ה-5 באוזני ויצמן: המלך הביע סיפוק על שנפל בגורלו להגשים את ייעודי הנביאים ובאמרו 'יעודי הנביאים' אין צל של ספק, שהתכוון להקמת מלכות ישראל בארצו.<sup>71</sup> בהביעו את דעתו על פתרון החלוקה אמר הרב:

אלמלא המצוקה הנוראה של היהודים בגולה, הלוחצת עלינו, לא היינו מסכימים בשום אופן לחלוקת הארץ, זעל-ידי המצוקה הנוראה אנו נאלצים להסכים להקמת מדינת יהודים אם אפילו לא תקיף את כל הארץ, אולם בתנאי שמדינה זו תוכל לפתור במידה ידועה את שאלת היהודים ועלייתם לארץ.<sup>72</sup>

ניסוח זה מבטא את גישתו של הרב הרצוג אל שאלת החלוקה: לדעתו, אין נימוק הלכתי נגד חלוקה וניתן להסכים לה בדלית ברירה.

לשאלת חברי הוועדה בדבר האפשרות, כי ירושלים תימצא מחוץ למדינה היהודית, השיב הרב הרצוג בהרחבה, כי לדידו של העם היהודי כוללת ירושלים עיר חדשה ועיר עתיקה, ואינה מתחלקת, להוציא את הר הבית, שהכניסה אליו אסורה עד בוא הגאולה.<sup>73</sup> הוא אף הביע הסכמה לאפשרות שהר הבית וסביבתו יישארו תחת מנדאט בריטי. הוא עמד על קדושת ירושלים ליהודים, שהיא רכה יותר מקדושתה למוסלמים. בהיותו מודע לכך שהוא מדבר באוזני נוצרים, הדגיש את מציאותם של מיליוני יהודים כמיעוטים בארצות שונות כערוכה לשמירת היהודים על המקומות הקדושים לנצרות. כאשר נשאל על קדושת חברון, ציין את ערכה כאחת הערים העתיקות בעולם, כבירת

69 על הופעת 'המזרחי' בפני ועדת החלוקה ב-17.7.1938 ועל תזכירו ראה: אצ"מ, J1/2830; דין וחשבון המרכז העולמי של 'המזרחי' לוועידה ה'ט"ו בז'נבה, ירושלים תרצ"ט, עמ' ט"ז-י"ח.

70 השווה טענת הרב הרצוג במאמרו 'התחוקה והמשפט' (א"י גולדראש וש' הניאל (עורכים), ספר ישראל הדתית, א, תל-אביב תשי"ד, עמ' 5). הרב כותב על השלטת חוקת התורה במדינת ישראל: 'המדינה היהודית — במסגרת התורה ובהתחשבות מספקת עם המציאות האקטואלית — תהא כהכרח לא תיאוקראטית כולה ולא דימוקראטית כולה, במונח המודרני, עד כמה שאפשר לירד לעומק של שם זה, אלא תיאוקראטית-דימוקראטית: ההפרדה בין הדת לבין המדינה אסורה בהחלט, אבל ההרכבה הזאת טעונה עיין עמוק וטיפול וטיפול רב מצד חכמי התורה'.

71 הדברים נמסרו מפי המלך לוויצמן בפברואר 1918, ראה דברי ויצמן לכתב 'הארץ': 'הארץ' — תוספת ערב, כ"ו בטבת תרצ"ו (21.1.1936).

72 סקירת הרב אוסטרובסקי: אצ"מ, J1/3830.

73 איסור הכניסה בומן הזה מבוסס על הרמב"ם (היד החזקה, הלכות בית הבחירה, פרק ז הלכה ז).

מלכות בית דוד לפני ירושלים וכמקום מערת המכפלה. אם לא תימצא העיר במדינה היהודית לאחר החלוקה, אמר, יהיה צורך להבטיח גישה חופשית למערת המכפלה, שהמוסלמים אינם מניחים להיכנס אליה.

בהתייחסו לתזכיר הרבנות הראשית, שכלל כזכור את הדרישה להחלת סמכותה הדתית של הרבנות הראשית על תושביה היהודים של המדינה הערבית, תיקן הרב הרצוג את הנקודה הזאת וטען, כי כוונת התזכיר היתה ליהודים שישבו בשטח המנדטורי, שכן אין להניח כי יישארו יהודים בשטח המדינה הערבית שתקום.<sup>74</sup>

עד כאן גירסת הרב אוסטרובסקי להופעת הרב הרצוג בפני ועדת החלוקה. אולם גירסה זו, על כל הכתוב בה, לא נתקבלה על דעתו של הרב הרצוג; הוא מצאה בלתי מהימנה בכמה עניינים ואף ביקש מהרב אוסטרובסקי לתקנה ולהעבירה מתוקנת לחברי הוועד הלאומי.<sup>75</sup> וכן מעיר הרב הרצוג על הדברים שאמר בפני הוועדה בעניין החלוקה:

... לא כך דברתי. כשנשאלתי 'מה תביעתכם?' עניתי: 'על יסוד ההבטחה האלוקית הנכואית שיש לנו ובצירוף לזה ההבטחה מממשלת בריטניה, שנחאשרה על-ידי חברי-הלאומים, אנו תובעים את כל ארץ-ישראל משני עברי הירדן. תדעו לכם, שאלמלא המצוקה הנוראה של מיליונים מאחינו בארצות הגולה, שאין להם מקום להימלט שמה, ברור אצלי שלא היה נמצא בעולם יהודי הראוי להיקרא בשם זה, שהיה מסכים אפילו לחשוב על ההצעה של חלוקה. ברם אין אני אומר שאני מסכים, או שהרבנות בישראל מסכימה, ואין אני אומר שעם ישראל מוכן לקבל הצעה של חלוקה באיזו צורה שהיא ... אנו היהודים עזרנו לא מעט לנצחון אנגליה במלחמה העולמית. כתוצאה מהנצחון הזה קיבלו הערבים ארצות גדולות ורחבות, ומה קיבלנו אנחנו?' נשאלתי בתמהון: 'האם הערבים של פלשתינה קיבלו ארצות גדולות ורחבות?' עניתי: 'האומה הערבית קיבלה, ואם תמצו את העניין לעומקו, הרי הערבים של ארץ-ישראל קיבלו את עבר-הירדן, שנכלל בהבטחה שניתנה לנו, וזה החלק הכי גדול של הארץ. הוו יודעים, כי כל הוצאת איזה חלק שהוא מארץ-ישראל הוא לנו כחתיכת אבר מגופנו החי. לרגלי המצוקה הנוכחית בגולה יש יהודים הנכונים לעיין בהצעה של חלוקה, באופן שהיא תבטיח לנו את ירושלים כולה, העתיקה והחדשה, וששטח המדינה המוצעת יהא די גדול ויהא די מוגן ומובטח ... עד שתיתן לנו היכולת להכניס בעתיד הקרוב למדינה ההיא הרבה מאות-אלפים יהודים וליישבם בה על יסוד כלכלי די מבוסס. אולם סוף-סוף אינני יכול להגיד מה תהא התשובה הסופית של עם ישראל להצעת חלוקה שכזו לאחר העיון והדיון.'<sup>76</sup>

בתיקון זה חזר הרב הרצוג וביטא את הקו שאפיין אותו בימי פולמוס החלוקה: אי-הכרעה בשאלת ההסכמה לחלוקה, שלא כפי שהשתמע מגירסת הרב אוסטרובסקי. ייתכן שהרב אוסטרובסקי, שנטה למחייבי פתרון החלוקה,<sup>77</sup> כתב מהרהורי לבו והציג את הדברים ברוחו הוא. עם זאת אין זה מן הנמנע, כי הכיר את גישת הרב הרצוג לחלוקה וכי נתן בסקירתו ביטוי נאמן לרוחה. בסופו של דבר,

74 ברוח זו השיבה הנהלת הסוכנות בעדותה בפני ועדת החלוקה, כשנשאלה על גורל המיעוט היהודי במדינה הערבית; ראה דברי שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות ב-29.5.1938; אצ"מ, 27/2.

75 אוסטרובסקי אמנם עשה זאת; ראה מכתבו לרב הרצוג מ-21.7.1938; אצ"מ, J1/3830.

76 מכתב הרב הרצוג לרב אוסטרובסקי מ' בתמוז תרצ"ח (19.7.1938), שם.

77 על עמדת אוסטרובסקי בעניין החלוקה ראה: מ' אסף, 'הן ולא בוועידות', 'הארץ', א' באלול תרצ"ז (8.8.1937).

גם לפי גירסת הרב הרצוג נשאר פתח כלשהו להסכים לחלוקה בדלית ברירה, אף כי את הנכונות לעיין באפשרות של חלוקה לא הציג בשמו ולא בשם הרבנות הראשית, אלא בשם יהודים, הנכונים לעיין בהצעת חלוקה מתוקנת מחמת המצוקה. כמו־כן לא תיקן הרב הרצוג חלקים אחרים מסקירת הרב אוסטרובסקי, המצביעים בעליל על הסכמתו לחלוקה.

חרף גישתו של הרב הרצוג לוועדת החלוקה לא נודע להופעתו בפניה כל ערך מעשי, שהרי שיתוף הפעולה עם ועדת החלוקה עלה כולו בתוהו. אנו יודעים, שמלכתחילה לא היתה ועדה זו אלא אמצעי אלגנטי בידי ממשלת בריטניה, שהיתה נתונה להשפעות פרו־ערביות, לשם נסיגה מתכנית החלוקה שבדו"ח הוועדה המלכותית. נסיגה זו התבטאה במפורש במסקנות ועדת החלוקה מתשרי תרצ"ט (נובמבר 1938). בכך נסתם הגולל לפי שעה על תכנית חלוקתה של ארץ־ישראל, וממילא תם הפולמוס בשאלה זו.

אף־על־פי־כן נקל לשער, כי לדידו של הרב הרצוג היתה בעדותו בפני הוועדה תועלת רוחנית, ואף בזה יש משום הישג: הרי ניתנה לו ההזדמנות להבהיר באוזני הבריטים, כנציגו הדתי של היישוב, את הגישה הדתית־ציונית אל סדרי המדינה העברית ועתידה. עדותו היתה בוודאי חשובה בעיניו בייחוד כמשקל נגדי לגישת המנהיגות הציונית החילונית ולגישה הדתית־כיתתית של נציגי 'אגודת־ישראל' לנושא זה, גישות שאף הן הוכעזו בפני הוועדה.<sup>78</sup>



78 ראה תעודות העוסקות בעדויותיהן של הנהלת הסוכנות ו'אגודת־ישראל' בפני הוועדה: אצ"מ, J1/1362; דיוני ישיבת הנהלת הסוכנות ב־28.8.1938: אצ"מ, 28.